

„DE LEGJOBBAN SAJNÁLOM 15 LEGSZEBB ARAB FELVÉTELEMET”

Adalékok Bartók biskrai arab gyűjtésének mérlegéhez¹

Pávai Istvánnak – nagyrabecsüléssel

1. EGY FÉLBEMARADT GYŰJTÉS TANULSÁGAIHOZ

Bartók 1913. júniusi algériai arab népzenei gyűjtése az életrajz s a pályakép bizonyos fokig elszigetelt eseményének tűnhet. Előbb Denijs Dille publikációi,²

- ¹ E dolgozat támaszkodik egy korábbi, franciául írott és publikált munkámra (Vikárius 2009). Annak a közleménynek a fő célja a francia olvasó eligazítása volt Bartók arab gyűjtésének CD-ROM-os közreadásában (Kárpáti–Pávai–Vikárius szerk. 2006). Emellett néhány kiegészítést is tartalmazott, melyek közül a legfontosabb a tanulmány függelékében közölt táblázat volt, mely a CD-ROM összeállítása után megismert alapvető munka, Mehdi Trabelsi disszertációjának (2002) a Bartók gyűjtötte dallamokra vonatkozó számozását egyeztetette a CD-ROM-on található eredeti hengerszámozással. E táblázat bővített formája képezi a jelen dolgozat legfontosabb részét is. Eltérvén a francia tanulmánytól, itt a hengerek számozását követem, s ahhoz rendelve közlöm a Trabelsinél található példák számait. Trabelsi disszertációjának különleges értéke, hogy lejegyzéseket tartalmaz olyan hangfelvételekből is, amiket Bartók nem jegyzett le, illetve amelyek lejegyzését nem publikálta, sőt helyenként a sokáig lejegyezhetetlennek gondolt szövegek lejegyzésére is vállalkozott. Ugyanakkor Trabelsi a fennmaradt hangfelvételeknek egy jelentős részéhez nem jutott hozzá munkája készítésekor, így forrásai hiányosak voltak.
- ² Bartók arab gyűjtése a *Documenta Bartókiana* 2 (Dille 1965) egyik kiemelt témája volt. Dille közreadta Bartók első feleségének, Ziegler Mártának a visszaemlékezését („Bartók's Reise nach Biskra”, Dille 1965: 9–17), Zágon Géza Vilmos leveleit Bartókhoz (Dille 1965: 18–27), melyek az utazás előkészítésének, történetének és Bartók további terveinek különösen fontos dokumentumai, mivel az akkor Párizsban élő Zágon hatékonyan segítette az utazás megszervezését. Szintén közölte Bartók még tárgyalandó francia levélfogalmazványát 1914-ből (Dille 1965: 125–127). A kötetben az utazással és a gyűjtéssel kapcsolatos fontos dokumentumok (ajánlólevelek, alkalmi dallamfőljegy-

majd Kárpáti János több tanulmánya³ és különösen a teljes fönnymaradt forrásanyag CD-ROM-on történt közreadása (Kárpáti–Pávai–Vikárius szerk. 2006) mutatja azonban, hogy Bartókot milyen korai élmények ösztönözhatték a vállalkozásra,⁴ hány éven át, milyen módszerességgel készült rá,⁵ s mennyire komolyan bízott folytatásában (Kárpáti 2004: 81–98; Kárpáti–Pávai–Vikárius szerk. 2006). Két évvel korábbról való például az alábbi, sokat sejtető kijelentése:

A zenét-írással párhuzamosan mindig jobban és jobban merültem bele zenefolklór tanulmányokba – kezdve magyar anyagon, áttérve a szomszédos népekére; ez a tudományág ezideig még olyan árva, olyan szűz, hogy jóformán egzotikumnak szokták tekinteni. Valószínűleg ezért vonzódom olyan nagyon hozzá. Azt hiszem, nem fogok csak Magyarországra szorítkozni, talán megadatik nekem, hogy messzebbre, vadabb, egészen járatlan utakra elkerüljek (BBÍ 1: 26).

Amikor e korai, 1911-ben (harmincévesen) fogalmazott rövid önéletrajzában kitért a népzene kutatás programjára, alighanem már az afrikai gyűjtőtűt terve lebegett szeme előtt, hiszen épp azon a nyáron vásárolt Párizs-

zések Bartók Baedekkerében) hasonmásai is helyet kaptak, valamint mellékletében egy kis lemezen első ízben jelent meg két hangfelvétel Bartók gyűjtéséből (F 60a és F 37b). Mindkét dallam támlapja hasonmásként szerepel a kötetben (Dille 1965: 14–15). Ugyancsak itt jelent meg először az ifj. Bartók Béla által rajzolt s azóta többször is reprodukált térkép Bartók arab gyűjtőútjáról és annak állomásairól.

- 3 Kárpáti János összefoglaló jellegű tanulmányát utolsó tanulmánygyűjteményében közölte (2004: 81–98). A kötet pontos bibliográfiát tartalmaz Kárpáti Bartókkal kapcsolatos megelőző publikációiról, így mind a Bartók és a Kelet témáról, mind pedig az arab hatásról Bartók műveiben, különös tekintettel a 2. vonósnyegyes II. tételére. Az utóbbi témáról Kárpáti először 1956-ban közölt tanulmányt, s e vizsgálódás egész életét végigkísérte.
- 4 Balázs Béla idézte föl Bartókhoz írt publikált levelében, hogy 1912-ben látott Bartók asztalán arab nyelvkönyvet, s a zeneszerző 1906-os spanyol-portugál útja kapcsán tett rövid utazást Tangerbe, s ottani élmények keltették föl érdeklődését az arab zene iránt. Vö. Kárpáti János, „Előszó” (Kárpáti–Pávai–Vikárius szerk. 2006), illetve „Bartók Észak-Afrikában” (Kárpáti 2004: 81). Balázs levelének részletét közölte Demény János (1955: 300; eredeti közlés: Balázs 1968: 47–62). Bartók e rövid észak-afrikai kitérőjére 1906. május 16. és 19. között került sor, amint onnan írt képeslapjai tanúsítják (vö. ifj. Bartók 2006: 84).
- 5 1911. július 22-én Párizsból írt leveléből tudjuk meg, hogy arab–francia szótárt és arab nyelvkönyvet vásárolt. Nemcsak egy további arab szótár említése, hanem a látható készülés az észak-afrikai hőségre, valamint feleségének szóló figyelmeztetése („Jó lesz ha óvatosan szoktatod magad a meleghez. Talán jövő nyáron olyan helyre megyünk”) ugyancsak nyilvánvalóvá teszi, hogy már 1912-re tervezett egy afrikai gyűjtőutat (vö. ifj. Bartók–Gombocz né 1981: 209).

ban arab nyelvkönyvet.⁶ Balázs Bélának, ki Bartók asztalán 1912-ben arab nyelvkönyvre lett figyelmes, hangsúlyozta, hogy „népdalt csak akkor érthet meg igazán az ember, ha érti a szöveg nyelvét” (Demény 1955: 300). Éppen ezért zavarhatta különösképpen, hogy 1913-ban megvalósult gyűjtőútján mégsem volt még eléggé felkészült. A gyűjtés eredményeiről *A Biskra-vidéki arabok népzeneje* címmel közölt tanulmányában a „Dallam és szöveg viszonya”-hoz jegyzi meg:

A szövegek lejegyzése akkora nyelvi nehézségekbe ütközött, hogy első tanulmányutamon erről nagy sajnálatomra le kellett mondanom; csupán szórányosan sikerült egyes szövegkezdeteket lejegyezniem. Ezért ebben a kérdésben semmiféle felvilágosítást nem adhatok (Bartók 1917: 314).

E mondathoz rövid lábjegyzetet is fűzött: „Az 1915-re tervezett második úton kellő előkészület pótolta volna ezen a téren a mostani hiányokat.” Közvetlenül az utazás után valójában még úgy tervezte, hogy már 1914-ben visszatér Afrikába, hiszen Ion Birleának így írt: „Jövő nyáron (júliusban) megint oda megyek és pedig a kabylokhöz. Ez egy berber néptörzs a hegyes tengerpart környékén. Már vásároltam is kabyl nyelvtant.”⁷ Az 1913-as úton vele tartó első felesége, Ziegler Márta visszaemlékezéséből ugyancsak tudjuk, hogy Bartók feltétlenül folytatni kívánta megkezdett arab gyűjtését, melyet megbetegedése (gyomorhurut) miatt félbehagyni kényszerült:

Bartóknak elhatározott szándéka volt, hogy következő évben visszatér, és a túl hirtelen abbamaradt gyűjtést folytatja. Akkor azonban másképp jön; elutazás előtt hízőkúrát tart, s annyira meghízik, hogy itt aztán minden nap egy negyedkilót fogyhasson. Ez a második afrikai utazás soha nem valósulhatott meg (Ziegler 1980: 174).

A következő év nyarán Bartók ismét elsősorban az arab gyűjtés miatt kerekedett föl, ám mégsem Afrikába indult, hanem Párizsba. Jó okkal. Francia kapcsolatok kiépítésével szeretett volna megalapozni egy nyilván sokkal komolyabb és szisztematikusabb arab népzenei gyűjtést. Talán nem is csak egyszer tért volna vissza, s talán több terület átkutatását is tervezte. Nagyobb szabású terveit sejteti, hogy nem csupán egyetlen arab nyelvkönyvet szerzett be.⁸ Amikor 1914-ben Párizsba készült, bízhatott

6 Lásd feleségéhez, Ziegler Mártához írt 1911. július 20-i levelét (ifj. Bartók–Gomboczné 1981: 208–210).

7 Bartók feltehetőleg 1913. októberi levele Ion Birleának (Demény 1976: 210).

8 Bartók könyvtárában a következő kötetek maradtak fenn: nyelvkönyvek: Belkassem ben Sedira, *Cours de langue kabyle. Grammaire et versions* (Alger: Jourdan, 1887), BH:

benne, hogy hiányosságaival is igen jelentős első gyűjtése válogatott hangfelvételei mindennél többet mondanak a hozzáértőknek. Egy 1916-ban írt leveléből tudjuk, hogy erre az 1914. nyári párizsi útjára milyen fontos felvételeket vitt magával:

Ó háború, háború, mennyi kárt okoztál még nekem is, egyszerű, és pénzügyi műveletektől távoleső léleknek! Pl. Párisban veszett egy pár száz frankom, megrendelt fonografhengerek képében. De legjobban sajnálom 15 legszebb arab felvételemet, értse meg, a 15 legfurcsább, legélesebben, legtisztábban szóló ének és hangszerfelvételemet, amely szintén Párisban maradt. Hát sose foglak viszonhallani, Sidi Okba muzsikása, aki nekem olyan pokolian vad dervistáncot adtál a fonografomba! Szép biszkrai lányok, isten veletek, sose hallom viszont hangotokat, melyről azt hittem hogy megörökítettem. - - - - -⁹

Íme a magyarázata, miért hiányos Bartók arab gyűjtésének saját tulajdonában fennmaradt hengerállománya.¹⁰ Meglehet, több veszteség is érhetett a gyűjteményt, de kétségtől ez lehetett a legjelentősebb. E levélrészlet nélkül pedig aligha is sejthetnénk, hogy Bartók fonografhengereket hagyott Párizsban, ahonnan közvetlenül az I. világháború kitörése előtt sikerült – utazását megrövidítve – július 25-én még éppen hazaindulnia, s így elkerülnie az internálást.

Bartóktól két francia nyelvű levelet is ismerünk, melyekben 1914. június-júliusi párizsi útját igyekezett előkészíteni. 1914. május 27-én írt Michel Dimitri Calvocoressinek:

V/918, BA-N: 1209; Boulifa si A. Said, *Une première année de langue kabyle (dialecte zouaoua)* (Alger: Jourdan, 1910), BH: V/919, BA-N: 1210; A. Seidel, *Praktisches Lehrbuch der arabischen Umgangssprache syrischen Dialekts* (Wien, Pest, Leipzig: Hartleben, é. n.), BH: V/911, BA-N: 1201.; L. Machuel, *Méthode pour l'étude de l'arabe parlé* (Alger: Jourdan, 1900), BH: V/909, BA-N: 1199B. Manassewitsch, *Lehrbuch, die arabische Sprache durch Selbstunterricht schnell und leicht zu erlernen* (Wien, Leipzig: Hartleben, é.n.), BH: V/910, BA-N: 1200; szótárak: Belkasssem ben Sedira, *Dictionnaire français-arabe de la langue parlée en Algérie* (Alger: Jourdan, 1886), BH:V/937, BA-N: 1228; Belkasssem ben Sedira, *Petit dictionnaire arabe-français de la langue parlée en Algérie* (Alger: Jourdan, 1882), BH: V/938, BA-N: 1229; Tewfik Ahsan – E. A. Radspieler, *Türkisch-Arabisch-Deutsches Wörterbuch* (Wien, Leipzig: Hartleben, é.n.), BH: V/939, BA-N: 1230.

9 Bartók levele Gombossy Klárának, 1916. május 29., fotokópia a brüsszeli Bartók Archivumban, Bibliothèque royale, zenei gyűjtemény (Fonds Denijs Dille, dossier I/13).

10 Megjegyzendő, hogy a CD-ROM megjelenésekor az itt hivatkozott levélrészlet még nem volt ismert.

Rákoskeresztur (Magyarország)

27. V. 1914

Uram,

mivel úgy tudom, hogy munkáim iránt bizonyos érdeklődést mutat, engedje meg, hogy a következő ügyben segítségét kérjem.

Tavaly arab parasztzenét gyűjtöttem Biskrában és környékén, azután El-Kantarában. Mintegy 180 dallamot találtam, melyeket 108 fonográf-hengerre rögzítettem. Hálás lennék, ha megtudhatnám, van-e olyan intézet vagy múzeum Párizsban, mely megőrzésre átvenné ezeket a hengereket (a dallamok lejegyzésével), azután olyan intézet vagy társaság, mely kiadna egy ilyen tisztán tudományos gyűjteményt. Meg kell jegyeznem, hogy ezek az arab dalok egyáltalán nem hasonlítanak az úgynevezett „arab” dalokra, sokkal egyszerűbbek és primitívebbek.

Legyen szíves, jelöljön meg számomra olyan urakat, akiknek döntő szavuk van egy ilyen ügyben. Három hét múlva Párizsba megyek, ahol ezeknek az uraknak meg szeretném mutatni gyűjteményem egy részét: 10-15 hengert a zene lejegyzésével együtt.

Feltételezem, hogy épp a franciáknak lehet nagyon érdekes a gyarmati népeik körében végzett zenei kutatás.

Kérem, legyen segítségemre ebben az ügyben, ha módjában áll.

Fogadja, Uram, legmélyebb tiszteletem kifejezését.

Bartók Béla¹¹

Bartók kéziratában fennmaradt egy szövegileg jelentős mértékben egyező, valamivel hosszabb levélfogalmazvány, mely Dille feltételezése szerint talán Ravelnak íródhatott, s mely tartalmaz Bartók további afrikai gyűjtőterveire vonatkozó megjegyzéseket is. E részleteket kiegészítésül idézem.

Meg kell azt is jegyeznem, hogy ezek az arab dalok egyáltalán nem hasonlítanak az úgynevezett „arab” dalokra (melyek valószínűleg többségükben a városokban lakó mór lakosság zenéjét alkotják); ezek tisztán arab parasztoi dalai; nagyon primitívek, szűk ambitusúak, s melyek ennek következtében – úgy hiszem – nem annyira a muzsikuskok, mint inkább a zene-tudósok számára érdekesek. [...]

Ha érdeklődés mutatkozna a gyűjtés átvételére, s ha további kutatásokkal bíznának meg, rendkívül örülnék, mert így látom biztosítva a lehetőséget a munka folytatására ezen a teljességgel ismeretlen vidéken. És feltéte-

11 Mivel a levél tudomásom szerint magyarul még nem jelent meg, itt egészében közlöm saját fordításomban. (Lásd Gombocz–Somfai 1982: 199–201).

lezem, hogy épp a franciáknak lehet nagyon érdekes a gyarmati népeik (arabok, kabilok, šauják) körében végzett zenei kutatás (Dille 1965: 125–126).

Bartók 1914. július 18-án feleségének írt beszámolójából esetleg gyaníthatjuk, hol és milyen célból is hagyhatta Párizsban a hengereket. E híradás azért is fontos, mert jól látszik, meddig jutottak a tárgyalások, s milyenek lettek volna Bartók kilátásai, ha nem tör ki a háború.

A Brunot ügy pedig ilyenéné fejlődött: lehetséges, hogy akceptálnak valamit a hengerekből, legalább is a szöveges felvételekből leírt szöveggel (vagyis ami majd később jövő nyáron fog létesülni). Bemutattam neki 3 felvételt; persze megint csak arra lyukadt ki, hogy a Pathéfon felvételek mennyivel jobbak. [...] Kiderült, hogy a fonograhengerekről Pathé & Tsa át tudja venni *lemezekre* a jegyeket titkos eljárással. Így használnák fel az én hengereimet. Majd tél folyamán még tárgyalni fogunk erről. Közbe[n] azt mondta Brunot, hogy magyar sőt még inkább román felvételeket szívesen látnának, mert a párizsi egyetemen m. és rom. nyelvi tanszékek is vannak.

Annyi egyértelműen látszik, hogy Bartók tervbe vette az arab vokális felvételek szövegeinek lejegyzését is. A levélben említett Ferdinand Brunot (1860–1938) francia nyelvész, egyetemi tanár, a Fonetikai Intézet megalapítója volt.¹² A találkozóra Brunot július 9-én keltezett meghívólevele alapján július 15-én, szerdán reggel került sor.¹³ Hogy mással, mindenekelőtt

12 Brunot-t a Bartók-kutatásban egy Bartóknak írt meghívó üzenete (Bartók-hagyaték, BH: III/218) alapján „J. Brunot” néven tartottuk nyilván a keresztnév kézzel írott aláírásban szereplő nehezen olvasható szignója alapján, vö. ifj. Bartók Béla *Apám életének krónikája* című munkájának különböző kiadásaiban 1914. június 19-i dátum alatt. Ferdinand Brunot-hoz lásd <https://www.quartierlatin.paris/?sauvons-l-institut-de-phonetique>, illetve https://fr.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Brunot. Brunot szoros kapcsolatban állt Émile Pathéval, a Pathéphone-t is kifejlesztő, hangfelvétel-technikával és filmmel egyaránt foglalkozó Pathé fivérek egyikével, aki segítette a Sorbonne-on a Fonetikai Intézet megalapítását. A Bartóknak küldött említett meghívó üzenet kártyáján nyomtatva szerepel Brunot intézetének neve: „UNIVERSITÉ DE PARIS / Institut de Phonétique / Archives de la Parole”. Megjegyzendő, hogy Dille a Ravelnek (?) írt levélfogalmazvány magyarázó jegyzeteiben helyesen adja meg Ferdinand Brunot nevét, akárcsak nagymonográfiájában Claire Delamarche (Delamarche 2012: 285). Lásd még egy további francia levelezőpartner (S. Lefevre?) ugyancsak 1914. július 9-én kelt hosszabb levelét Bartókhöz (Bartók-hagyaték, BH: III/1035). A levél írója, aki nagyon sajnálja, hogy elutazik, s nem tudja fogadni Bartókot, jelzi, hogy Brunot július 12-től fog ráérni, hogy őt fogadja, s egyúttal arról is tájékoztatja, hogy a Pathé-üzletháznak javasolta Bartók fonograhengereinek átjatszását.

13 A meghívás dátuma nem egyértelműen olvasható, de a szerda (*mercredi*), a keltezés (július 9.) és a beszámoló (18.) egyértelművé teszi, hogy csak 15-ről lehetett szó.

a tekintélyes francia népzene kutatóval, Julien Tiersot-val (1857–1936) találkozott-e Bartók az arab gyűjtése ügyében, nem tudjuk.¹⁴ 1914. július 18-án Ion Bușițianak (Bușiția Jánosnak) írt levelében érthető módon inkább román népzenevel kapcsolatos tárgyalásaira tér ki. Mindenesetre itt is szóba kerül, hogy „Értekeztem egy egyetemi tanárral, aki azt mondta hogy a Sorbonne szívesen fogadna román népdalfelvételeket” (Demény 1976: 226). Ugyanitt két román témájú publikációs fölkérést is említ:

egy párisi zenelapba jövő évben cikket írok a magyarországi román nép zenéjéről – kissé népszerű stílusban. Azután a nemzetközi zenetársaság vegyesnyelvű folyóiratába ugyancsak erről a tárgyról, de hosszabban és szigoruan tudományos stílusban.

Nem lehetetlen, hogy arab gyűjtésével kapcsolatban is fölmerült publikációs lehetőség. A „nemzetközi zenetársaság” itt említett „vegyes nyelvű folyóirata” mindenesetre a *Revue musicale S.I.M.* (Société internationale de musique) volt, melynek Jules Écorcheville (1872–1915), a világháború egyik korai áldozata, munkatársa volt. Az ő neve ugyancsak fölmerül Bartók levelezésében, akárcsak a folyóirat főszerkesztőjéé, Émile Vuillermoz-é (1878–1960).¹⁵

Jelenleg az arab gyűjtés anyagából összesen 21 henger, s azon 42 különálló hangfelvétel hiányzik.¹⁶ Kérdéses, hogy ez mind a párizsi utazás során veszett-e el. Valószínűnek tűnik, hogy amikor Bartók „15 legszebb arab felvétel”-ét említi, nem a Párizsban maradt hengerek vagy felvételek pontos számát adja meg, hanem inkább azt jelzi – *pars pro toto* –, hogy (mintegy?) 15 különösen értékes felvétel volt azokon a hengereken, me-

14 Vö. Bartók 1914. június 15-i levelét a Párizsban tartózkodó Waldbauer Imrének, mely szerint Calvocoressi mellett épp az általa ajánlott Tiersot-val szeretne találkozni: „Szeretnék vele [Calvocoressivel] vasárnap délután vagy hétfőn találkozni, hogy a továbbiakat megbeszéljem vele. (Ő t.i. Tiersot-nak szólt, kinek majd be kell hogy mutassam a gyűjteményt)” (Demény 1976: 226). Zágón Géza Vilmos is említi 1914. június 23-án Bartóknak írott levelében, hogy Calvocoressi Tiersot-nak szólt (Dille 1965: 25–26). Delamarche szerint Tiersot-tól a gyűjtés publikálását lehetett remélni (vö. Delamarche, 2012: 285).

15 Lásd S. Lefevre (?) említett levelét, mely ezzel a mondattal kezdődik: „Écorcheville úrtól tudok párizsi útjáról.” Vuillermoz-hoz pedig lásd Zágón Géza Vilmos Bartókhoz írott 1913-ból való leveleit (Dille 1965: 21–24).

16 A hengerek közül hiányzik: F. 8–9, 16, 39–40, 65–68, 76–79, 84, 86–87, 89, 93, 104–106 = összesen 21 henger; s ezeken összesen 42 hangfelvétel: F. 8a, 8b, 9a, 9b, 9c, 16a, 16b, 39a, 39b, 40, 65, 66, 67a, 67b, 68, 76a, 76b, 76c, 77a, 77b, 78a, 78b, 78c, 79a, 79b, 79c, 84a, 84b, 86a, 86b, 87, 89a, 89b, 93a, 93b, 104a, 104b, 105a, 105b, 106a, 106b, 106c. Lásd a dolgozat végén közölt részletes táblázatot.

lyeket Párizsban hagyott. Calvocoressihez írt idézett levele szerint mindenesetre, mint láttuk, 10-15 henger magával vitelét tervezte.

A biskrai gyűjtőút, mondhatni, így félbehagyottan is életre szóló, meghatározó zenei élménnyel látta el Bartókot. Ha eltérően többi gyűjtésétől az arab gyűjtés fennmaradt forrásanyaga és tudományos feldolgozása egyaránt töredékes is, Bartók ennek közreadása és kiértékelése terén is igen jelentős, alapvető eredményeket ért el. A források töredékessége az elveszett hangfelvételek mellett a lejegyzések egy részének hiányából fakad. Bartók láthatólag a gyűjtés tartalmát részben vegyesnek találta, s bizonyos esetben, úgy tűnik, lejegyzésre nem is tartotta érdemesnek. Fontosabb és alapvetőbb azonban a szövegek lejegyzésének már említett kényszerű hiánya. Noha Bartók biskrai utazása előtt már nyilvánvalóan komolyan foglalkozott az arab nyelv tanulásával, tudása a helyi dialektusú énekszövegek lejegyzéséhez még nem lehetett elégséges, és láthatólag segítséget sem várhatott e munkához Magyarországon. Az utazás során végzett gyűjtés legközvetlenebb dokumentumában, az úgynevezett arab gyűjtőfüzetében¹⁷ a dalszövegeknek egy-egy részlete átírásban szerepel, más esetben a dalok tartalmáról találunk följegyzést, amit informátorai, elsősorban tolmácsa közléséből vehetett. A világháború kitörése és a megkezdett gyűjtés folytatásának lehetetlenné válása miatt az arab nyelvtanulás aktualitását veszítette, s így sajnálatosan lekerült a napirendről. Az arab betűk ismeretének ugyanakkor Bartók több mint húsz évvel később, török tanulmányai idején láthatólag ismét hasznát vette.

Az arab gyűjtés a helyszín és klíma, a népek és néprétegek, a társadalom és a nyelvek szokatlansága miatt rendkívüli újdonságot és sok különleges nehézséget jelentett. Bartók tolmácsával franciául beszélt. Följegyzései népdalgyűjtő füzetében francia, magyar és – franciás vagy alkalmi átírásban – arab megjegyzéseket tartalmaznak. Habár ezúttal a gyakran igen komplex kíséretű hangszeres-énekes dallamokat nem jegyezte le magába a gyűjtőfüzetbe, igen gyakran rögzített a gyűjtési adatok mellett valami zeneileg lényeges elemet, egy ritmusképletet (gyakran a kíséretét), esetleg egy-egy dallamfordulatot, töredéket, hangsort.¹⁸

17 E gyűjtőfüzetet Bartók magával vitte Amerikába, s amerikai hagyatékában maradt fenn. Jelenleg a bázeli Sacher Stiftungban őrzik; jelzete 81VS1, ami a Yehudi Menuhin megrendelésére írott *Hegedű szólószonátára* utal, melyet Bartók 1944-ben ennek a gyűjtőfüzetének üres soraiba és lapjaira vázolt-fogalmazott. Az 1913-as följegyzéseket tartalmazó valamennyi oldal szerepel a CD-ROM kiadásban.

18 Habár a CD-ROM kiadásban a gyűjtőfüzet teljes anyaga tanulmányozható, Bartók sokszor nem könnyen érthető és értelmezésre szoruló gyors emlékeztető följegyzéseinek magyarázatokkal kísért átírásban történő közreadását tervezzük közösen Mehdi Trabelsivel. A lejegyzőfüzetben megkezdett munkát, melynek folytatásához Trabelsi úr

A fonográfhangerek számozását s valamennyi további dokumentumot figyelembe véve úgy tűnik, Bartók összesen 118 hengeren rögzített felvételeket.¹⁹ A legtöbb hengerre két vagy három különálló felvétel került, így a hangerekre összesen 239 felvétel készült.²⁰ Egyes felvételek azonban nem különálló darabokat rögzítettek. Bartók több esetben is meg kívánta örökíteni a hangszereken játszható hangsort (pl. F 25b, F 51b, F 78c). (Saját leírásából tudjuk, milyen szokatlan volt ez a feladat a hangszerjátékosok számára – BBÍ 3: 87 –, s hallani is némelyik felvételen, ahogy Bartók maga segít a hangszerjátékos ujjainak rakosgatásával az egymás utáni lyukak lefogásában, hogy a hangsor hangjai fölfele is, lefele is skálaszerűen megszólaljanak.) Emellett bizonyos esetekben több felvétel készült egyetlen darab előadásáról. Bartók ugyanis több ízben külön rögzítette a dobkíséretet és a dallamot a teljes darab előadása mellett (ilyen például az F 75a és b felvétel), sőt olykor a dallamhangszer és a vokális előadás külön felvételére is sor került.

Bartók mindazonáltal a gyűjtés zenei anyagának jelentős részét gondosan, aprólékosan lejegyezte. A hagyatékában fennmaradt tisztázati támlapok 109 lejegyzést őriznek (113 lapon).²¹ E tisztázatok sok esetben, mint más gyűjtéseinél is, felesége, Ziegler Márta kézírásával készültek, aki lemásolta a férje által kottalapokra készített lejegyzéseket („Első lejegyzések”).²² Bartók lenyűgöző részletességű kottái, mint tudjuk – más gyűjtéseitől eltérően – nem tartalmazzák a vokális dallamok szövegeit.

újabb személyes látogatást tervezett a Bartók Archívumba, mint annyi más vállalkozást, a koronavírus-járvány akasztotta meg, de remélhetőleg hamarosan folytatható lesz ismét.

- 19 Nem világos, Bartók miért említ 108 hengert idézett 1914. májusi levelében. Itt nem foglalkozom azzal, hogy megpróbáljak valamiféle magyarázatot találni, mely 10 hengert gondolhatta a gyűjtés anyagából levonandónak. Fölmerül, hogy talán inkább a szám emlékezetből történő idézéséről lehetett szó, s nem biztos, hogy minden kéznél volt, s olyan könnyen tudta a levél írása közben ellenőrizni a pontos számadatot.
- 20 A Bartók által említett 180 felvétel és a ténylegesen számon tartott 239 felvétel közötti nem csekély különbség már talán inkább magyarázható azzal, hogy egy darab több felvételét (például az ütőhangszerek kíséretének külön rögzítését), a skálákat, valamint talán a néprajzilag kevésbé értékesnek és hitelesnek tartott felvételeket Bartók nem vette tekintetbe. Az itt említett 239 felvétel nem a felvett népzenei darabokra, hanem a megszámlálható hangfelvétel-egységekre vonatkozik.
- 21 A támlapok első példányait Bartók ugyancsak magával vitte Amerikába, s így az amerikai hagyaték részeként maradtak fenn. Indigós másolati példányokat őriz a magyarországi hagyaték, amelyekből egy teljes sorozatot a Bartók Archívumban be is kötettek. Mindkét sorozat másolata bekerült a CD-ROM anyagába.
- 22 Bartók népzenei lejegyzéseinek típusaihoz lásd Lampert 2005: 16–33; a források pontos adataihoz lásd e munka angol változatát (Lampert 2008: 16–35), illetve az „Első lejegyzések”-hez („Budapest fascicle”, jegyzékszám: BH: I/97), lásd Lampert 2008: 20.

Néhány dallam esetében csak Bartók korai lejegyzése áll rendelkezésre, a tisztázat a támlapok között nem maradt fenn. Egy – a zeneszerzői életmű szempontjából is fontos – dallam lejegyzése pedig nem külön támlapon található, hanem egy másik dallam támlapjának első példányára lett följegyezve.²³

Az „Első lejegyzések” és támlapok vagy mind, vagy legalább is jelentős részük valószínűleg a gyűjtéshez időben közel, tehát még 1913-ban, de legkésőbb az 1914. júniusi párizsi út előtt készülhettek. Ezek mellett Bartók további dallamlejegyzéseket készített a tisztázatok alapján, melyeket közlésre szánt egyrészt magyar nyelvű tanulmányában, melynek csak első fele jelenhetett meg a gyorsan megszűnt *Szimfónia* című folyóiratban (Bartók 1917), majd német nyelvű tanulmányában, mely viszont egészében megjelent a tekintélyes *Zeitschrift für Musikwissenschaft*-ban (Bartók 1920).²⁴ Ezek a dallamlejegyzések bizonyára a közlemények előkészítésekor, 1917-ben készülhettek (Bartók 1999: 115).

Az arab gyűjtését jellemző legfontosabb és számára kétségkívül leginspirálóbb zenei sajátosságokra Bartók mindjárt tanulmánya elején felhívja a figyelmet.

Mindenekelőtt két szembetűnő sajátságra kell hogy rámutassak, mint olyanra, amely a mi kelet-európai zenénkben úgyyszólván teljesen hiányzik. Egyik az ütőhangszereknek mint kísérő hangszereknek mondhatnám állandó alkalmazása feszes ritmusú dallamok előadásánál. A másik a skálafokok sajátságos egymáshoz való viszonya, mely csak ritkán vezethető vissza a mi diatonikus, illetve temperált kromatikus skálarendszerünkre (Bartók 1917: 308).

Mindkét megjegyzést figyelemre méltó jegyzet kíséri. A feszes ritmusú dallamok ütőhangszeres kíséretével kapcsolatban Bartók megjegyzi:

Magyarországon ilyesminek csak nyomait találjuk, pl. a bihari románok kolindálásánál (dob), vagy az aradi és a máramarosi románok tánczenéjében (gordonkának, ill. 2-húros gitárnak pengetése).

23 Az F 10b dallam lejegyzése után található külön hengerszám és fölírat nélkül az F 83a dallam lejegyzése. A CD-ROM-ról készült igen részletes recenziójában Lampert Vera is fölhívta a figyelmet erre a lejegyzésre, amit a közreadásban nem kapcsoltunk össze a megfelelő dallammal, mert magam is csak később figyeltem föl rá (lásd Lampert 2007: 144).

24 Lásd Lampert Vera magyar nyelvű közreadását (BBÍ 3: 87–114), továbbá a keletkezéssel kapcsolatos jegyzeteket (115–116).

A szokatlan hangsorok említéséhez hosszabb jegyzet tartozik, mely a kelet-európai népzeneben Bartók által tapasztalt hangsoroknak a diatóniától való eltéréseit veszi számba, ám ezeket végső soron a hétfokúság sajátos változataiként (alakzataiként) értelmezi:

Nálunk elég gyakori, főleg pásztorfurulyákon, dudákon, a semleges terc vagy szept; a bihari románoknál a terc ingadozó, a bántásiaknál pedig a „g” alaphangtól számított „b” és „cisz” magassága ingadozó. Mégis ezek az eltérések a *hét fokra osztott* oktáv egyes fokaira vonatkoznak, vagyis a hét fokra osztottságot nem érintik. Ezzel szemben az észak-afrikaiak hangszerein éppen ez a hét fokra osztottság nincs meg: egy oktávon belül több mint 7 hangot találunk, anélkül, hogy a többlet hangjait a diatonikus skálafokok kromatizálásának lehetne tekinteni (Bartók 1917: 308).

Tehát a gyűjtött arab dallamoknak szűk ambitusú példái a diatonikustól eltérő, részben kromatikus hangrendszert mutatnak. Mindkét megjegyzés az arab gyűjtés zenei anyagának olyan sajátosságait emeli ki, melyek, úgy tűnik, a továbbiakban meghatározó s talán felszabadító módon hathattak Bartók zeneszerzői – és zeneelméleti, elméletalkotói – gondolkodására. E „kromatizálás” jelenik meg a későbbi – már Amerikában tartott – Harvard egyetemi előadások egyik fontos önvallomásában:

Mielőtt az új kromatikát leírnánk, fel kell vetnünk egy fontos kérdést: létezik-e kromatika a népzeneben, vagy létezése ott teljesen elképzelhetetlen? Jelentsük ki, hogy a népzeneben tökéletesen elképzelhetetlen az akkordikus kromatika; először is azért, mert néhány kivételes területtől eltekintve a népzene homofon zene, unisono zene mindenütt a világon; másodszor pedig azért, mert az akkordikus kromatika még a nyugat-európai műzenében is többé-kevésbé – ha szabad így kifejeznem – mesterseges fejlemény, és olyan „magasabb” szintet képvisel, amit a parasztzenében hiába keresnénk. A népzeneben a modális kromatika sem lehetséges, mert ennek megint csak két- vagy többszólamú polifon szerkezet lenne az előfeltétele, s ez a parasztzenében ismeretlen.

Vannak azonban nagyon ritka kivételek, van néhány vidék, ahol olyan dallamok, sőt dallamstílusok léteznek, amelyek mintha valódi kromatikus rendszeren alapulnának. Vajon miféle kromatikus rendszer ez? Az egyes fokok egymástól általában félhang-távolságra vannak; nem tekinthetők egymás alterációinak; nem tekinthetők különböző modulusok alkotórészeinek; valójában épp annyira független hangok, mint a diatonikus hangsor egyes fokai, az alaphanghoz való viszonyukon kívül nincs közöttük más

kapcsolat. Mindezen kromatikus hangsoroknak ugyanis szilárd alaphangjuk van. Kromatikájuk mindenesetre nagyon emlékeztet arra az új kromatikára, amit a következőkben elmagyarázok Önöknek. Ilyen kromatikus stílus létezik Észak-Algéria arab vidékein és Dalmáciában, Jugoszláviának az Adria partján elterülő tartományában.

Halljunk először egy ilyen arab dallamot!

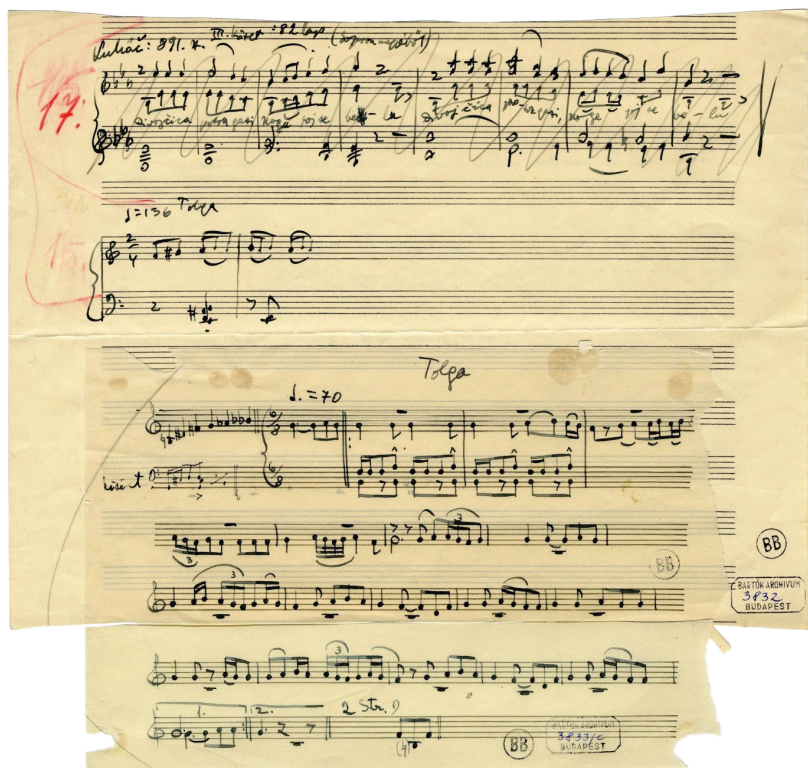
Mivel 1913 óta ismerek ilyen arab dallamokat, könnyen elképzelhető, hogy kromatikájuk hatással volt későbbi műveimre (BBÍ 1: 176).

Bartók előadása kéziratában egy emlékeztető megjegyzést tesz csupán, a dallamot nem pontosítja: „ide a (kikeresendő) arab példa!”. Benjamin Suchoff a Harvard-előadások angol szövegének közreadásában a közlelbről meg nem nevezett példát Bartók biskrai gyűjtéséről írott német tanulmányának 17. számával (F 35b) azonosította, s kottapéldaként idézte is, mely kétségtől egy jellegzetes szűk ambitusú, kromatikus dallam; hangkészlete Fis–G–Asz–B (Suchoff szerk. 1976: 377). Tallián Tibor magyar nyelvű közreadásában az arab dallamhoz, feltehetőleg a hiánytalan kromatikája miatt a tanulmány 13. számú példáját (F 59a) javasolja, egy olyan példát, melynek hangkészlete – egy-egy elugró támasztó hangtól (a Fis–t váltó Disz–tól vagy H–tól) eltekintve valóban kromatikus; a lejegyzés szerint: Fis–G–Asz–Bebé (BBÍ 1: 183). Hogy alighanem ez lehetett a bemutatásra választott dallam, alátámasztani látszik egy külön előkerült töredékes forrás.

2. EGY VÉLETLENSZERŰNEK TETSZŐ PÉLDASOR ÉRTELMEZÉSÉHEZ

1971 októberében a Bartók Archívum, mint számos korábbi és későbbi alkalommal, jelentősebb mennyiségű ajándékot vett át Bartók özvegyétől, Pásztor Dittától. Eredeti levelek, levelezőlapok, fényképek, fénymásolatok között BA-N: 3832-es számon egy kéziratlapot vettek állományba az Archívumban a következő megjegyzéssel: „Arab gyűjtés. BB stb. kézírása. 1 lev. kottalap”.²⁵ Az arab gyűjtésre való hivatkozás fontos támpontot jelent a lelet értelmezéséhez. A kéziratlap azonban (1. *fakszimile*) egyrészt vegyes tartalmú, másrészt két különálló részből áll. Alapja egy töredék kottalap, melyen két följegyzés olvasható Bartók kézírásával, míg a kottalap alsó részére fölragasztottak egy kottavonalazott pauszpapírra

²⁵ A Bartók Archívum leltárkönyvi bejegyzését Gomboczné Konkoly Adrienne készítette.

1. faksimile
Kottatöredék:
dallampéldák
Bartók ha-
gyatékából
(BA-N: 3832
és 3833/c)

írt kottát. Ez utóbbi címzése – „Tolga”, a gyűjtésre, illetve pontosabban az előadók származási helyére utal – Bartók kézírása, de maga a kottapél-
da Pásztor Ditta kézírásával készült, eltekintve Bartók egy apró utólagos
följegyzésétől a második kottasor elején. A kéziratot még komplikáltabbá
teszi, hogy a följegyzés hiányos, s egy ugyanekkor az Archívumba került,
szintén pauszpapírra készült kottacsík (jelzete BA-N: 3833/c) egészíti ki.
(Az 1. faksimileként közölt reprodukción a három részből álló kéziratlap
a kiegészítéssel együtt látható.)

Maga az alapul szolgáló kottalap-töredék egy hosszabb följegyzést és
egy kotta-incipitét tartalmaz. A hosszabb példa forrása, mint a feliratban
Bartók maga jelzi, Franjo Ksaver Kuhač nagy horvát népzenei közreadá-
sának (1878–1881) 891. számú dallama a III. kötetből.²⁶ A „Sopron várme-
gyéből” való dallam kétsoros kottában jelenik meg. Maga a Kuhač közöl-
te népdal a felső kottasor alsó szólamát adja, fölötte Haydn 103. Esz-dúr
szimfóniájának finálé tételéből a főtema olvasható, az alsó kottasorban
ugyanennek kísérete szerepel. A Haydn-szimfónia – itt ki nem írt – ütem-
mutatója alla breve, míg a népdal 2/4-es ütembeosztású, vagyis a Haydn-

26 Bartók számos bejegyzést tartalmazó példányához lásd tanulmányomat (Vikárius 2013).

téma augmentált formát mutat, de dallamvonala tökéletesen egyezik a népdaléval. A kíséret, bár Bartók basszuskulcsról violinkulcsra javította, nyilván bal kézzel hozzájátszható zongorán a Haydn-témához.²⁷

A Kuhač-példa alatt mindössze kétütemnyi, talán csak emlékeztető kotta-incipit látható, ismét kétsoros kottában lejegyezve, még hozzá nyilvánvalóan ismét zongorára szánt formában. Mint a fölirat („Tolga”) jelzi, az arab gyűjtéshez tartozik. A példa mindmáig a legismertebb dallam Bartók gyűjtéséből, hiszen ezt dolgozta föl a *Negyvennégy duó* „Arab dal” című 42. számában. A följegyzés érdekessége, hogy a bal kézben (feltehetően zongorán) mintegy imitálja a dobkíséret ritmusát és hangsúlyait.

Bartók utóbb ceruzával áthúzta a Kuhač-példát. A példa előtt egy piros ceruzás 17. szám olvasható, aminek értelme kérdéses, de valószínűleg összefügg a körülötte és a következő incipit előtt halványan látszó, kiradírozott piros számokkal és a példák valami célból tervezett számozásával, illetve átrendezésével. A „17. példa” Bartók egyik, előbb előadás formájában elhangzott, majd három részletben az *Új Időkben* (1931. május-június) megjelent dolgozatának kéziratában látszik értelmet nyerni. A *Bartók Béla Írásai* sorozat 1. kötetében „A népi zene hatása a mai műzenére” címmel közölt tanulmány (korábban Szöllősy András által még „Budapesti előadás” címmel, 1966: 672–681) első, „Mi a népzene” feliratú részének kéziratában található egy Kuhačra hivatkozó, és, mint a kéziratban más helyen is, feltűnően piros ceruzával bejegyzett „17. példa” utasítás (2. *fakszimile*). A hozzá tartozó, kihúzott szövegrészt Tallián Tibor adta közre:

Bemutatok egy horvát dallamot Kuhác gyűjteményéből, melyet Haydn szimfóniájában felhasznált, anélkül persze, hogy a forrást megjelölte volna: 17. példa (BBÍ 1: 249).

A kéziratban számos piros ceruzás (olykor fekete ceruzás) „Példa” bejegyzés olvasható. Folyamatos számozásnak azonban különben nem találjuk nyomát. E „17. példa”, amennyiben valóban az 1931-es előadáshoz készült, az előadásnak vélhetően egy olyan stádiumához tartozik, mely az előadás-változatok és a belőlük készült publikációk fönmaradt forrásaiból már nem rekonstruálható teljes részletességgel.²⁸ Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy egy korábban összeállított példasorban volt érvényes

27 Maga a Kuhačtól idézett dallam 1596-os szám alatt szerepel a Bartók által gyűjteményekből kimásoltatott és rendszerezett dallamanyagban, melyet Benjamin Suchoff adott közre a délszláv gyűjtési munka kiegészítéseképpen (Bartók 1978: 600). A dallam alatt olvasható Bartók megjegyzése: „Kuh. szerint Haydn Es dur szimf. finálejának főtémája”.

28 Nem zárható ki ugyanakkor, hogy akár Bartók hagyatékában lappanghat ilyen, önmagában beazonosíthatatlan funkciójú példa, mely még értelmet nyerhet.

3. fakszimile
Bartók kijelölé-
se a 13. számú
dallamnál arab
gyűjtéséről
közölt német
tanulmányának
(Bartók 1920)
különlenyomatá-
ban, Zeitschrift
für Musikwis-
senschaft 2/9
(Juni 1920),
Sonderdruck
(BA-N: 4794)

Die Volksmusik der Araber von Biskra and Umgebung 505

12. Weiber-Kneja

13. Kneja-dârz „Ählilizam...“

Zeitschrift für Musikwissenschaft 34

került a kottalapra, de teljesen külön is készülhetett, bizonyára később. (E pauszpapír csíkok feltehetőleg mind korábbi kéziratokból kivágott, megmaradt töredékek, melyeket Bartók félretett, hogy utóbb még hasznosíthassa.) Habár nem egy időben keletkezett az alapul szolgáló kottapapírral, nem zárható ki, hogy ugyancsak az 1931-es előadáshoz kívánta Bartók felhasználni. Valószínűvé teszi ezt, hogy a fennmaradt előadás-kéziratnak magának is egy részét Pásztory Ditta másolatában ismerjük. Tehát az előadás előkészítésénél Bartók bizonyára bevonta másolási feladatokkal a munkába. Hogy ez az ugyancsak „Tolga” feliratú példa egyértelműen

Bartók német nyelvű tanulmányában található 13. számú (F 59a) dallamközlésről készült másolat, azt bizonyos formai sajátosságok egyértelművé teszik.

Bartók a példát feleségével a német tanulmány különlenyomata alapján íráthatta ki (3. *faksimile*). E különlenyomatban a dallamot nemcsak külön megjelölte – ismét piros ceruzával –, de még azt is jelezte, hogy a második szisztémában a dobritmus már elhagyandó. A másolat sortörése ugyan nem azonos a tanulmányban megjelent kottagrafikával, az énekszólamból még egy ütem befért ugyanis a kottasorba, a másolás azonban pontosan (mechanikusan) követi Bartók utasítását, s így az első szisztéma utolsó ütemében is elmarad a dobkíséret, holott nyilván jobb lett volna a sor végéig kiírni.²⁹ Még érdekesebb azonban a kíséret sorának eleje. Ide Bartók jegyezte be utólag a basszuskulcsot és az ostinatóként ismétlődő zenei figurát. Épp ez az apró bejegyzés teszi nyilvánvalóvá, hogy Bartók ezt a példát is zongorán mutathatta be, s a balkéz figura ezúttal is, akárcsak a megelőző incipit esetében, a dobritmust imitálja.

E kézirat megléte, ha nem is bizonyítja, de még erősebben valószínűsíti, hogy Bartók harmadik Harvard-előadásában is ezt a példát mutathatta meg, amikor az általa gyűjtött arab dallamok különleges kromatikus hangkészletét kívánta szemléltetni. Ugyanakkor e véletlenszerűen fennmaradt példasor, mely feltehetően eredetileg Bartók 1931-es előadásának illusztrációihoz tartozhatott,³⁰ de melyet Bartók talán többször is fölhasznált, jól mutatja a népzene műzenei felhasználásával kapcsolatos néhány alapon gondolatának vezérmotívum jellegét. S ebben, ahogy a látszólagos véletlen e példákat együtt tartotta, nyilvánvaló, hogy épp annyira fontos volt számára a zenetörténeti múltra való hivatkozás (Haydn és persze Beethoven klasszikus műveinek népzeneből merített témái), mint rövidre sikerült és sajnálatosan valódi folytatás nélkül maradt, ám így is különleges folklorisztikai és zenetörténeti jelentőségű arab gyűjtésének tanulságai.

29 Elmaradt a kottapéldából az 5. ütem második felének három nyolcada fölött szereplő 1)-es szám és jelzés, mely variánsra utal, noha az ide tartozó jegyzetbeli kottapélda szerepel a másolat végén.

30 Korábbi francia nyelvű tanulmányom írásakor még úgy véltem, hogy a másolat Amerikában készülhetett, hiszen Pásztory Ditta ott is segítségére siethetett Bartóknak előadása előkészítésekor, de ezúttal figyelembe véve a kottapapíron látható korábban följegyzett példákat és jobban megvizsgálva az 1931-es előadás fennmaradt forrásait, hihetőnek tűnik, hogy ez a pauszpapírra készült dallammásolat, bár nyilvánvalóan külön készült, már annak az előadásnak az illusztrációi között is helyet kaphatott. Az ilyesféle pausz kottapapírokat Bartók éppen 1930 körül kezdte el használni kompozíciói és népzenei gyűjtései tisztázatainak leírására.

Irodalom

- Balázs Béla. 1968. „Messziről messzire. Bartók Béla hatvanadik születésnapjára”. In *Válogatott cikkek és tanulmányok*, 47–62. Budapest: Kossuth.
- Bartók Béla. 1917. „A Biskra vidéki arabok népzeneje”. *Szimfónia* 1/12–13: 308–323.
- . 1920. „Die Volksmusik der Araber von Biskra und Umgebung”. *Zeitschrift für Musikwissenschaft* 2/9: 489–522.
- . 1978. *Yugoslav Folk Music*, vol. 4. Source Melodies: Part Two, közr. Benjamin Suchoff. New York: State University of New York Press.
- Bartók Béla, ifj. 2006. *Apám életének krónikája*. Budapest: Helikon.
- Bartók Béla, ifj. – Gomboczné Konkoly Adrienne szerk. 1981. *Bartók Béla családi levelei*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Delamarche, Claire. 2012. *Béla Bartók*. Paris: Fayard.
- Demény János. 1955. „Bartók Béla művészi kibontakozásának évei. Találkozás a népzenevel”. In *Zenatudományi tanulmányok*, III, szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes, 286–459. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Demény János szerk. 1976. *Bartók Béla levelei*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Dille, Denijs szerk. 1965. *Documenta Bartókiana* 2. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gombocz Adrienne – Somfai László. 1982. „Bartóks Briefe an Calvocoressi (1914–1930)”. *Studia Musicologica* 24: 199–201.
- Kárpáti János – Pávai István – Vikárius László szerk. 2006. *Bartók és az arab népzene / Bartók and Arab Folk Music*. CD-ROM. Budapest: Magyar UNESCO Bizottság, Európai Folklór Intézet, ZTI.
- Kárpáti János. 2004. „Bartók Észak-Afrikában – egy rendkívüli gyűjtőút és annak zenéjére való hatása”. In *Bartók-analitika*, 81–98. Budapest: Rózsavölgyi.
- Kuhač, Franjo Ksaver. 1878–1881. *Južno-slovjenske narodne popievke* I–III. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrechta.
- Lampert Vera. 2005. *Népzene Bartók műveiben. A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke*. Budapest: Helikon.
- . 2007. „The Lure of Africa: Béla Bartók’s Journey to Biskra”. *The Hungarian Quarterly*, No. 187: 144.
- . 2008. *Folk Music in Bartók’s Compositions: A Source Catalog*. Budapest: Helikon.
- Mahfoufi, Mehenna. 1994. „Les recherches de Béla Bartók en Algérie”. Előadás, kézirat. Párizs.
- Suchoff, Benjamin szerk. 1976. *Béla Bartók Essays*. London: Faber & Faber.
- Szóllósy András szerk. 1966. *Bartók Béla Összegyűjtött Írásai* I. Budapest: Zeneműkiadó.
- Trabelsi, Mehdi. 2002. *La musique populaire arabe dans l’œuvre de Béla Bartók*. PhD disszertáció, Université Paris IV.
- Vikárius László. 2009. „Les documents originaux de la collection algérienne de Béla Bartók”. In *Anthropologie et musiques*, Travaux du Centre national de recherches préhistoriques anthropologiques et historiques, Nouvelle série, No. 6 (CNRPAH2008 [2009]). 175–198.

- . 2013. „Béla Bartók Studying Kuhač’s Collection”. In: *Franjo Ksaver Kuhač (1834–1911): Glazbena historiografija i identitet / Musical Historiography and Identity*, szerk. Vjera Katalinić és Stanislav Tuksar, 103–120. Zagreb: Croatian Musicological Society.
- Ziegler Márta. 1980. „Bartók biskrai utazása”. In *Bartók-breviárium (levelek–írások–dokumentumok)*, összeáll. Ujfalussy József, szerk. Lampert Vera, 170–175. Budapest: Zeneműkiadó.

Függelék

Bartók arab gyűjtése. Összehasonlító táblázat a példák különféle számozásához

Rövidítések

fonográfhenger	A fonográfhenger Bartók által adott sorszáma, amivel a lejegyző füzetében („Arab gyűjtőfüzet”) és a fonográfhengerek dobozán is azonosította a gyűjtött tételeket.
felvétel	A fennmaradt fonográfhengeren lévő felvétel száma (F). Amennyiben nem szerepel F-szám, a fonográfhenger hiányzik.
füzet	Oldalszám (p.) Bartók úgynevezett „Arab gyűjtőfüzet”-ében, az amerikai Bartók-hagyaték része, jelenleg a bázeli Paul Sacher Stiftung Bartók-gyűjteményében, jelzete: 81VS1.
lejegyzés	Az „Első lejegyzések” között őrzött kottalapokra készült lejegyzés folio (f.) száma; a budapesti Bartók-hagyaték része, Vásárhelyi Gábor tulajdona, másolat a budapesti Bartók Archívumban, jelzete: BH: I/97 (jegyzékszám).
támlap	Tisztázati leírás támlapon a folio (f.) szám megadásával. Az első példány az amerikai Bartók-hagyaték része, jelenleg a bázeli Sacher Stiftung Bartók-gyűjteményében. Felirata: „Bartók Arab Music Collection Env. 105 – 1 to 57g”. A támlapok sorrendje eltér a hengerek sorrendjétől.
indigós másolat	A támlapoknak a budapesti Bartók-hagyatékhoz tartozó indigós másolati példányának folio (f.) száma. Vásárhelyi Gábor tulajdona, másolat a budapesti Bartók Archívumban, jelzete: BH: I/140 (jegyzékszám).
Szimfónia	A példa sorszáma Bartók magyar tanulmányában (Bartók 1917: 308–323), csak a tanulmány-közlés első része jelent meg, de a második rész kézirata is fennmaradt (BBÍ 3: 87–128; Kárpáti–Pávai–Vikárius szerk. 2006).
ZfMw	A példa sorszáma Bartók német tanulmányában (Bartók 1920: 489–522).
hely	A gyűjtés helye.
Mahfoufi	A hangfelvétel számozása három kazettán, melyek azonban nem tartalmazzák az összes fennmaradt felvételt. Ezt a számozást használja Mehenna Mahfoufi tanulmányában (Mahfoufi 1994).
Trabelsi	A felvétel sorszáma Mehdi Trabelsi disszertációjában (Trabelsi 2002). Ez a számsorrend a Mehenna Mahfoufi által használt kazetták számsorrendjének felel meg, de a számozás folyamatos.

FONOGRÁF- HENGERT	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDIGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
1a	F 1a	p. 1						Biskra		
1b	F 1b	p. 1						Biskra		
1c	F 1c	p. 1						Biskra		
2a	F 2a	p. 1						Biskra	1/1	1
2b	F 2b	p. 1						Biskra	1/2	2
2c	F 2c	p. 1						Biskra	1/3	3
3	F 3	p. 1						Biskra	2/13	56
4a	F 4a	p. 1						Biskra	1/4	4
4b	F 4b	p. 1						Biskra	1/5	5
5a	F 5a	p. 1						Biskra	1/6	6
5b	F 5b	p. 1						Biskra	1/7	7
6a	F 6a	p. 1						Biskra	1/38	38
6b	F 6b	p. 1						Biskra	1/39	39
7a	F 7a	p. 2						Biskra	1/40	40
7b	F 7b	p. 2	f. 99v					Biskra	1/41	41
8a		p. 2	f. 98r	f. 12	f. 1	Ex. 9a	Ex. 2a	Biskra		
8b		p. 2		f. 11	f. 2			Biskra		
9a		p. 2	f. 98r	f. 36	f. 3	Ex. 10	Ex. 3	Biskra		
9b		p. 2	f. 98r	f. 13, f. 39	f. 4	Ex. 14	Ex. 7	Biskra		
9c		p. 3	f. 99r	f. 14	f. 5			Biskra		

FONOGRÁF- HENGER	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDÍGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
10a	F 10a	p. 3	f. 99r	f. 15	f. 6			Biskra		
10b	F 10b	p. 3	f. 99r	f. 40	f. 7	Ex. 15	Ex. 8	Biskra		
11	F 11	p. 3	f. 99r („11a”)					Biskra	1/42	42
12	F 12	p. 3						Biskra	1/43	43
13	F 13	p. 3						Biskra	1/8	8
14	F 14							Biskra	2/1	44
15a	F 15a	p. 4						Biskra	1/9	9
15b	F 15b		f. 99v	f. 16	f. 8			Biskra	1/10	10
16a			f. 99v	f. 17	f. 9			Biskra		
16b		p. 4	f. 99v	f. 18	f. 10			Biskra		
17a	F 17a	p. 4	f. 99v	f. 19	f. 11			Biskra	2/2	45
17b	F 17b	p. 4	f. 99v	f. 20	f. 12			Biskra	2/3	46
17c	F 17c	p. 4	f. 99v	f. 21	f. 13			Biskra	2/4	47
17c után		p. 4				Ex. 1	Ex. 25	Biskra		
18a	F 18a	p. 4	f. 144v					Biskra	1/11	11
18b	F 18b	p. 4	f. 144v					Biskra	1/12	12
19	F 19	p. 4	f. 145r					Biskra	2/5	48
20	F 20	p. 4	f. 145r					Biskra	2/6	49
21a	F 21a	p. 4	f. 145r					Biskra	2/7	50
21b	F 21b	p. 4	f. 145r					Biskra	2/8	51

FONOGRÁF- HENGERT	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDIGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
22a	F 22a	p. 5						Biskra	1/13	13
22b	F 22b	p. 5						Biskra	1/14	14
23a	F 23a	p. 5						Biskra	1/15	15
23b	F 23b	p. 5						Biskra	1/16	16
24a	F 24a	p. 5						Biskra	1/17	17
24b	F 24b	p. 5						Biskra	1/18	18
24c	F 24c	p. 5						Biskra	1/19	19
25a	F 25a	p. 5						Biskra	1/20	20
25b	F 25b		f. 100r	f. 6	f. 14	Ex. 5	Ex. 29	Biskra		
25c	F 25c			f. 5				Biskra		
26a	F 26a (vö. F 42b)	p. 5	f. 106r	f. 57d	f. 15			Biskra	1/23	23
26b	F 26b	p. 5	f. 106r	f. 57e	f. 16			Biskra	1/24	24
27a	F 27 (vö. F 26a)	p. 5	f. 106r	f. 57b „27a”-ról „27”-re javítva)	f. 17	Ex. 74	Ex. 62	Biskra	1/25	25
28a	F 28a	p. 6	f. 100r	f. 56j („28”)	f. 18			Biskra	2/14	57
28b	F 28b	p. 6	f. 145v, f. 146v	f. 48	f. 19	Ex. 30	Ex. 23	Biskra	2/15	58
29a	F 29a	p. 6	f. 145v, f. 147v	f. 7	f. 20			Biskra	2/9	52
29b	F 29b	p. 6	f. 145v, f. 147v	f. 22	f. 21			Biskra	2/10	53
30a	F 30a	p. 6	f. 145v, f. 147v	f. 43	f. 22	Ex. 19	Ex. 12	Biskra	2/16	59

FONOGRAF- HENGER	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDIGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
30b	F 30b	p. 6	f. 145v, f. 146r	f. 35	f. 23	Ex. 9b	Ex. 2b	Biskra	2/17	60
31a	F 31a	p. 7	f. 147v, f. 150r	f. 47	f. 24	Ex. 29	Ex. 22	Biskra	2/11	54
31b	F 31b	p. 7	f. 147v, f. 150r	f. 46	f. 25	Ex. 28	Ex. 21	Biskra	2/12	55
32a	F 32a	p. 7	f. 146r, f. 150r	f. 23	f. 26			Biskra	1/26	26
32b	F 32b	p. 7 (33a után)	f. 146r	f. 9	f. 27			Biskra	1/27	27
33a	F 33a	p. 7 (32b előtt)						Biskra	2/18	61
33b	F 33b	p. 7	f. 146r	f. 24	f. 28			Biskra	2/19	62
34	F 34	p. 8	f. 146r	f. 25	f. 29			Biskra		
35a	F 35a	p. 8	f. 146r	f. 26	f. 30			Biskra	1/28	28
35b	F 35b	p. 8	f. 149r	f. 2	f. 31	Ex. 24	Ex. 17	Biskra	1/29	29
36a	F 36a	p. 9	f. 146v	f. 42	f. 32	Ex. 18	Ex. 11	Biskra	2/20	63
36b	F 36b	p. 9	f. 146v	f. 27	f. 33			Biskra	2/21	64
36c	F 36c	p. 9	f. 146v	f. 4	f. 34			Biskra	2/22	65
37a	F 37a	p. 9	f. 146v	f. 28	f. 35			Biskra	1/30	30
37b	F 37b	p. 9	f. 146v	f. 37	f. 36	Ex. 11	Ex. 4	Biskra	1/31	31
38a	F 38a	p. 10	f. 146v	f. 29	f. 37			Biskra	2/23	66
38b	F 38b	p. 10	f. 146v	f. 38	f. 38	Ex. 13	Ex. 6	Biskra	2/24	67
38c	F 38c	p. 11 (39a-b után)	f. 100v	f. 55e	f. 39	Ex. 62	Ex. 50	Biskra	2/25	68
39a		p. 11 (38c előtt)	f. 100r	f. 54a	f. 40	Ex. 61		Biskra		
39b		p. 11 (38c előtt)	f. 100v	f. 53e	f. 41	Ex. 48	Ex. 37	Biskra		

FONOGRÁF- HENGERT	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDIGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
40		p. 11	f. 100v, f. 101r	f. 57f	f. 42	Ex. 76	Ex. 64	Biskra		
41a	F 41a	p. 12	f. 101r	f. 57g	f. 43	Ex. 77	Ex. 65	Biskra	2/26	69
41b	F 41b	p. 12	f. 101v	f. 53n	f. 44			Biskra	2/27	70
42a	F 42a	p. 12	f. 101v	f. 57c	f. 45	Ex. 75	Ex. 63	Biskra		
42b	F 42b (vö. F 26a)	p. 12	f. 101v	f. 56h	f. 46			Biskra		
43a	F 43a	p. 13						Biskra		
43b	F 43b							Biskra		
44	F 44	p. 13						Biskra		
45	F 45	p. 13						Biskra	2/28	71
46a	F 46a	p. 13						Biskra	2/29	72
46b	F 46b	p. 13						Biskra	2/30	73
47a	F 47a	p. 13						Biskra		
47b	F 47b	p. 13						Biskra		
48a	F 48a	p. 13						Biskra	1/32	32
48b	F 48b	p. 13, p. 14	f. 101v	f. 52	f. 47	Ex. 46	Ex. 35	Biskra	1/33	33
49a	F 49a	p. 14	f. 102r	f. 53d	f. 48			Biskra	2/31	74
49b	F 49b	p. 14	f. 102r	f. 54b	f. 49			Biskra	2/32	75
49c	F 49c	p. 14	f. 102r	f. 53k	f. 50	Ex. 52	Ex. 41	Biskra	2/33	76

FONOGRÁF- HENGERT	FELVÉTEL	FÜZET	LEJECYZÉS	TÁMLAP	INDIGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
57a	F 57a	p. 16						Tolga		
57b	F 57b	p. 17 (58b után)						Tolga		
(58a)	F 58a	(nem szerepel)						Tolga		
58b	F 58b	p. 16 (57b előtt)						Tolga		
59a	F 59a	p. 17 (javítva „58c”-ről)	f. 148v			Ex. 20	Ex. 13	Tolga		
59b	F 59b	p. 17						Tolga		
60a	F 60a	p. 17	f. 149r	f. 30	f. 56			Tolga	1/34	34
60b	F 60b	p. 17	f. 149r (60a után)					Tolga	1/35	35
61	F 61	p. 18						Tolga		
62a	F 62a	p. 18						Tolga		
62b	F 62b	p. 18						Tolga		
63a	F 63a	p. 18						Tolga		
63b	F 63b	p. 18						Tolga		
64a	F 64a	p. 19						Tolga		
64b	F 64b	p. 19	f. 149r			Ex. 2	Ex. 26	Tolga		
65		p. 19 („64”-ről javítva)						Tolga		
66		p. 19	f. 148v			Ex. 21	Ex. 14	Tolga		
67a		p. 19						Tolga		

FONOGRÁF- HENGER	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDIGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
67b		p. 19						Tolga		
68		p. 19						Tolga		
69a	F 69a	p. 20						Tolga		
69b	F 69b	p. 20						Tolga		
70a	F 70a	p. 20						Tolga		
70b	F 70b	p. 20						Tolga		
71a	F 71a	p. 20	f. 149v			Ex. 12	Ex. 5	Tolga		
71b	F 71b	p. 21						Tolga		
72a		p. 21						Tolga		
72b		p. 21						Tolga		
73a	F 73a	p. 21						Tolga		
73b	F 73b	p. 21						Tolga		
74a	F 74a	p. 21	f. 149v			Ex. 17	Ex. 10	Tolga		
74b	F 74b	p. 21						Tolga		
75a („75”)	F 75a	p. 22	f. 103v, f. 104r	f. 55l, f. 55lv	f. 57			Tolga		
75b	F 75b		f. 103v	f. 55l	f. 58			Tolga		
76a		p. 22	f. 102v	f. 53c	f. 59			Tolga		
76b		p. 22	f. 102v	f. 50a	f. 60 („76b” kétszer szerepel, valamint „76a”)			Tolga		

FONOGRÁF- HENGERT	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDIGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
76c		p. 22	f. 103r	f. 56g	f. 61	Ex. 71	Ex. 59	Tolga		
77a		p. 22	f. 103r	f. 56i	f. 62	Ex. 72	Ex. 60	Tolga		
77b		p. 22	f. 103r	f. 55k2	f. 63			Tolga		
78a		p. 22	f. 103r	f. 53i	f. 64	Ex. 50	Ex. 39	Tolga		
78b		p. 22	f. 103r	f. 55d	f. 65			Tolga		
78c		p. 23 (79c után)	f. 103r	f. 55d	f. 65	Ex. 7a	Ex. 31	Tolga		
79a		p. 22 (78c előtt)	f. 103r	f. 55i	f. 66	Ex. 65	Ex. 53	Tolga		
79b		p. 22 (78c előtt)	f. 103v	f. 54h	f. 67			Tolga		
79c		p. 23 (78c előtt)	f. 103v	f. 55a	f. 68			Tolga		
80a	F 80a	p. 23						Tolga		
80b	F 80b	p. 23						Tolga		
81a	F 81a	p. 23						Tolga		
81b	F 81b	p. 24 (82a-b után)						Sidi Okba		
82a	F 82a	p. 24 (81b előtt)						Sidi Okba		
82b	F 82b	p. 24 (81b előtt)						Sidi Okba		
83a	F 83a	p. 24	f. 148r („83”)	f. 40 (10b után)		Ex. 22	Ex. 15	Sidi Okba		
83b	F 83b	p. 24						Sidi Okba		
83b után		p. 24				Ex. 3	Ex. 27	Sidi Okba		
84a		p. 26	f. 104r	f. 55b	f. 69			Sidi Okba		
84b		p. 26	f. 104r; f. 104v	f. 56e	f. 70			Sidi Okba		

FONOGRAF- HENGER	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDÍGÓSMÁSOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
85	F 85	p. 26						Sidi Okba		
86a		p. 26	f. 104v	f. 56a	f. 71			Sidi Okba		
86b		p. 26 (87a után)	f. 104v	f. 53h	f. 72			Sidi Okba		
87		p. 26 (86b előtt)	f. 105r	f. 55f, f. 55fi	f. 73, f. 74	Ex. 63	Ex. 51	Sidi Okba		
88	F 88	p. 26	f. 104v	f. 55k, f. 55ki	f. 75, f. 76			Sidi Okba		
89a		p. 27 („88”-ról javítva?)	f. 105r	f. 53m	f. 77	Ex. 54b	Ex. 43 folytatása	Sidi Okba		
89b		p. 27	f. 105r	f. 53mi	f. 78	Ex. 54a	Ex. 43 eleje	Sidi Okba		
90a	F 90a	p. 27	f. 105v	f. 55c	f. 79			Sidi Okba		
90b	F 90b	p. 27 (91a után)						Sidi Okba		
91a	F 91	p. 27 (90b előtt)	f. 61v, f. 62r („91”)					Sidi Okba		
92a	F 92a	p. 27 („92b”-ról javítva)	f. 62r	f. 45	f. 80	Ex. 27	Ex. 20	Sidi Okba		
92b	F 92b	p. 28 („92c”-ról javítva)	f. 62r	f. 31	f. 81			Sidi Okba		
92c	F 92c	p. 28	f. 62r	f. 32	f. 82			Sidi Okba		
93a		p. 28	f. 105r	f. 33	f. 83	Ex. 31	Ex. 24	Sidi Okba		
93b		p. 28	f. 105v	f. 49	f. 84			Sidi Okba		
94a	F 94a	p. 29						Sidi Okba		

FONOGRAF- HENGERT	FLVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDÍGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
94b	F 94b	p. 29						Sidi Okba		
95a	F 95a	p. 29 („94”-ról javítva)						Sidi Okba		
95b	F 95b	p. 29						Sidi Okba		
96a	F 96a	p. 29 („96b”-ról javítva)						Sidi Okba		
96b	F 96b	p. 29						Sidi Okba		
	F 96c							Sidi Okba		
97a	F 97a	p. 29						Sidi Okba		
97b	F 97b	p. 29						Sidi Okba		
98a	F 98a	p. 30						Sidi Okba		
98b	F 98b	p. 30 (99a-b után)						El-Kantara		
99a	F 99a	p. 30 (98b előtt)						El-Kantara		
99b	F 99b	p. 30 (98b előtt)						El-Kantara		
100a	F 100a	p. 30						El-Kantara		
100b	F 100b	p. 30						El-Kantara		
101a	F 101a	p. 31						El-Kantara		
101b	F 101b	p. 31						El-Kantara		
102a	F 102a	p. 31	f. 57v	f. 53j	f. 85	Ex. 51	Ex. 40	El-Kantara		
102b	F 102b	p. 31	f. 57v	f. 54f	f. 86	Ex. 58	Ex. 47	El-Kantara		

FONOGRAF- HENGER	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁMLAP	INDÍGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
103a	F 103a	p. 31	f. 57v, f. 58r („103”)	f. 57a	f. 87	Ex. 73	Ex. 61	El-Kantara		
103b	F 103b	p. 32	f. 58r	f. 54e	f. 88	Ex. 57	Ex. 46	El-Kantara		
104a		p. 32	f. 58r	f. 56f	f. 89	Ex. 70	Ex. 58	El-Kantara		
104b		p. 32	f. 58v	f. 53f, f. 53fi	f. 90, f. 91			El-Kantara		
105a		p. 32	f. 59r					El-Kantara		
105b		p. 32	f. 59r	f. 53m2, f. 53m3	f. 92, f. 93			El-Kantara		
106a		p. 33	f. 58v	f. 50	f. 94	Ex. 44b	Ex. 33b	El-Kantara		
106b		p. 33	f. 58v			Ex. 44a	Ex. 33a	El-Kantara		
106c		p. 33 („106b”-ról javítva)	f. 59r	f. 56b, f. 56bv	f. 95	Ex. 67	Ex. 55	El-Kantara		
107a	F 107a	p. 33	f. 59v	f. 56d	f. 96	Ex. 69	Ex. 57	El-Kantara		
107b	F 107b	p. 33	f. 59v	f. 53l	f. 97	Ex. 53	Ex. 42	El-Kantara		
108a	F 108a	p. 33						El-Kantara		
108b	F 108b	p. 33 (109a után)						El-Kantara		
109a	F 109a	p. 33 (108b előtt)						El-Kantara		
109b	F 109b	p. 34						El-Kantara		
110a	F 110a	p. 34						El-Kantara		
110b	F 110b	p. 34						El-Kantara		
111a	F 111a	p. 34	f. 106v			Ex. 7b	Ex. 32	El-Kantara		

FONOGRAF- HENGERT	FELVÉTEL	FÜZET	LEJEGYZÉS	TÁBLAP	INDIGÓS MÁSZOLAT	SZIMFÓNIA	ZFMW	HELY	MAHFOUFI	TRABELSI
111b	F 111b	p. 34	f. 106v			Ex. 4	Ex. 28	El-Kantara		
111c	F 111c	p. 34 (áthúza)	f. 59v	f. 54d	f. 98	Ex. 56	Ex. 45	El-Kantara		
112a	F 112a	p. 34	f. 60r	f. 54c	f. 99	Ex. 55	Ex. 44	El-Kantara		
112b	F 112b	p. 34	f. 60r	f. 54g	f. 100	Ex. 59	Ex. 48	El-Kantara		
113a	F 113a	p. 35	f. 60r	f. 55g	f. 101	Ex. 64	Ex. 52	El-Kantara	1/36	36
113b	F 113b	p. 35	f. 60r, f. 60v	f. 55j, f. 55jv	f. 102	Ex. 66	Ex. 54	El-Kantara	1/37	37
114a	F 114a	p. 35	f. 60v	f. 54j	f. 103	Ex. 60	Ex. 49	El-Kantara		
114b	F 114b	p. 35	f. 60v	f. 55h	f. 104			El-Kantara		
115a	F 115a	p. 35	f. 61r	f. 53g	f. 105	Ex. 49	Ex. 38	El-Kantara		
115b	F 115b	p. 35	f. 61r	f. 56c	f. 106	Ex. 68	Ex. 56	El-Kantara		
116a	F 116a	p. 36 (117a után)	f. 147r	f. 8	f. 107			El-Kantara		
116b	F 116b	p. 36 (117a után)	f. 147v	f. 44	f. 108	Ex. 25	Ex. 18	El-Kantara		
117a	F 117a	p. 36 (116a-b előtt, „117b”-ról javítva)	f. 147r	f. 3	f. 109	Ex. 23	Ex. 16	El-Kantara		
117b	F 117b	p. 37 („117a”-ról javítva)	f. 147r	f. 1	f. 110	Ex. 26	Ex. 19	El-Kantara		
117c	F 117c	(nincs megadva)	f. 147r	f. 41	f. 111	Ex. 16	Ex. 9	El-Kantara		
118a	F 118a	p. 37	f. 147r	f. 34	f. 112	Ex. 8	Ex. 1	El-Kantara		
118b	F 118b	p. 37	f. 147r	f. 10	f. 113			El-Kantara		
118c	F 118c	p. 37						El-Kantara		